

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת בשלח: הנאה ממעשה ניסים

מכירים אנו את סיפור הנס המופיע בספר מלכים¹, בו אלישע הנביא נענה לבקשתה של אישה אלמנה מבני הנביאים שלא היה בידיה את הממון הנדרש לתשלום חובותיה לנושה שאיים עליה לקחת את ילדיה ולהפכם לעבדים. כל רכוש הסתכם בכד שמן אחד. אלישע חולל נס שמכד השמן נבע שמן רב ממנו מילאה האישה כלים רבים עד שלא היו לה עוד כלים. את השמן מכרה האישה לפירעון חובותיה.

אירוע דומה אירע לפני למעלה מ-300 שנה, אותו מתאר הראשון לציון הרב ניסים חיים משה מזרחי². מדובר על שני שותפים בעסק ייצור ומכירת שמן שהתנו בניהם שהם חולקים שווה בשווה את כל הרווחים מהמכירות, אבל הם אינם שותפים במציאה אלא היא שייכת למוצאה. יום אחד, אישתו של אחד השותפים נכנסה למרתף וגילתה שאחד מן הכדים מבעבע שמן רב: "והרגישה בדבר שמעשה נס הוא והביאה כדים ריקים ומילאתם עד שלא נמצא איתה עוד כלי, ויעמוד השמן".

כעת שואלים השותפים למי שייך השמן - האם עליהם לחלוק שווה בשווה את שמן הנס כמו כל הרווחים שלהם בשותפות, או שמא מדובר על מציאה בה הם לא השתתפו והשמן שייך לשותף שמצא אותו? מדוע השאלה היא למי שייך השמן, הרי בכל מקרה אסור ליהנות ממעשה ניסים, שכן בגמרא³ מסופר על אלעזר איש בירתא שהיה נותן את כל ממנו לגבאי הצדקה שהיו בורחים ממנו כי חסו על ממנו. יום אחד הוא ראה אותם ונתן כל ממנו להכנסת חתן וכלה יתומים, ונותר לו זוז אחד. בכסף הנותר הוא קנה חיטים ושם אותם במחסן. כאשר הבת שלו הלכה למחסן, היא ראתה שהמחסן היה מלא בתבואה ולא ניתן לפתוח את הדלת. רצה הבת לאביה שלמד בבית-המדרש וסיפרה לו בהנאה על הנס שאירע להם: 'בא וראה מה עשה לך אוהבך'. ענה לה אביה שאין להם רשות להשתמש בחיטים אלו: 'העבודה, הרי הן הקדש עליך ואין לך בהן אלא כאחד מעניי ישראל'. רש"י⁴ מסביר שהסיבה לכך היא שאסור ליהנות ממעשה ניסים.

א"כ לא משנה למי שייך השמן, כיון שאין ליהנות ממעשה ניסים הרי שאסור לכולם? בפרשת השבוע מבשר הקב"ה לבני ישראל ההולכים במדבר, שהוא יספק להם את המזון: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הֲנִי מְקַטֵּיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם".⁵ על כך שואל החיד"א⁶, כיצד מותר להם לישראל ליהנות ממעשה ניסים, הרי למדנו שאסור ליהנות ממעשה ניסים?

כדי לענות על כך עלינו להבין את טעם האיסור ליהנות ממעשה ניסים, האם מדובר על איסור ממשי, או מידת חסידות והרחקה בלבד?⁷

ניתן לומר שמדובר על איסור ממשי כמו איסור מעילה, שכן מבואר בגמרא שסיבה המתירה לנו ליהנות מדברים בעולם הזה היא הברכה:

אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה, וכל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה מעל... כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה, כאילו נהנה מקדשי שמים, שנאמר לה' הארץ ומלואה.⁸

¹ מלכים (ב פרק ד).

² שו"ת אדמת קדש (ח"ב חו"מ סימן ג).

³ תענית (כד ע"א).

⁴ רש"י (תענית כד ע"א ד"ה אלא).

⁵ שמות (טז, ד). לביאור עניין ניכוי זכויות, ראו: חובות הלבבות (שער ד שער הביטחון פרק ד); מהר"ל (חידושי אגדות, שבת לב ע"א).

⁶ מדבר קדמות (מערכת מ אות ג).

⁷ מקראי קודש (חנוכה סימן ז אות ב).

⁸ ברכות (לה ע"א).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

א"כ, דבר שנוצר ע"י נס הרי הוא כקודשי שמים, בבחינת 'השמים שמים לה', ואסור ליהנות ממנו.⁹ אולם ניתן לומר שלא מדובר על איסור ממשי, אלא על מידת חסידות הנתונה לבחירתו של האדם,¹⁰ שכן הנהנה ממעשה ניסים מתמעטים זכויותיו משכרו העתידי בעולם הבא.¹¹

אם הסיבה שאסור ליהנות ממעשה ניסים משום שבכך מתמעט השכר העתידי, יש להבחין בין נס הנעשה ליחיד שאם הוא נהנה ממנו מתמעט שכרו העתידי, לבין נס הנעשה לרבים שהם יכולים ליהנות ממנו משום שלא שייך שיתמעטו זכויות הרבים.¹²

בכך מובנים דבריו של אלעזר איש בירתא שאמר לבת שלו: 'העבודה, הרי הן הקדש עליך ואין לך בהן אלא כאחד מעניי ישראל', היינו אם היא לבדה נהנית מהנס סימן שהנס נעשה רק עבורה באופן פרטי ואז ינכו לה מזכויותיה העתידיות, אך אם היא תיהנה מן הנס 'כאחד מעניי ישראל' זהו סימן שהנס נעשה לרבים וניתן ליהנות ממנו.¹³ לאור זאת מסביר החיד"א את הסיבה שבני ישראל יכלו ליהנות מהמן. לדבריו, לאחר שהקב"ה הודיע לבני ישראל על המן שירד מהשמים, תמהו בני ישראל: "וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו מֶן הוּא",¹⁴ כלומר הרי המן הוא מעשה ניסים¹⁵ וכיצד מותר לנו ליהנות ממנו? על כך השיב להם משה: "הוא הִלָּחֵם אֲשֶׁר נָתַן ה' לָכֶם לְאֹכְלָהּ",¹⁶ היינו הנס נעשה 'לכם', לכל בני ישראל, ולכן מותר לכם ליהנות ממנו.

בהבחנה זו בין יחיד לרבים נוכל להסביר את הנאת בני ישראל מהמים במכת דם, ממנה התעשרו בני ישראל שמכרו את המים שלהם תמורת כסף רב,¹⁷ שלפי רבי אברהם בן עזרא¹⁸ גם המים של היהודים נהפכו לדם ונעשה להם נס שהדם נהפך למים. א"כ קשה, כיצד נהנו ישראל ממעשה הנס?¹⁹ התשובה היא כאמור, מדובר על נס שנעשה לכל ישראל ובו לא שייך לנהוג איסור משום שלרבים אין מיעוט זכויות.

בכך גם הסביר הרב צבי פסח פראנק²⁰ את הסיבה שנהנו משמן הנס במנורת המקדש בחנוכה, כי מדובר על נס הנעשה לרבים.

כעת נחזור לסיפור השמן של השותפים, מי יזכה בשמן הנס? לאור ההבחנה בין נס הנעשה ליחיד לנס הנעשה לרבים, כתב הרב חיים סופר²¹ שכדי שהם יוכלו ליהנות מהשמן עליהם לחלוק אותו בשווה ויהיה זה נס הנעשה לרבים בהם לא שייך התמעטות זכויות והם יכולים ליהנות מהשמן.

אולם, אם האיסור ליהנות ממעשה ניסים הוא איסור ממשי כאיסור מעילה מקודשי שמים, אז לא ניתן להבחין בין הנאת היחיד להנאת הרבים, ולכן יש לומר שכאשר הקב"ה נותן מעצמו את הנס לאדם לא שייך בכך איסור הנאה, שכן הקב"ה רוצה שהאדם ייהנה מהנס ואף מצווה לו ליהנות מהנס. לדברי החיד"א,²² זו הסיבה שבני ישראל יכלו ליהנות מהמן, כי "הוא הִלָּחֵם אֲשֶׁר נָתַן ה' לָכֶם לְאֹכְלָהּ".²³

עוד יש לומר, שגם אם מדובר על איסור הנאה של ממש ממעשה ניסים, אזי האיסור הוא ההנאה מהדבר שנוצר מן הנס, אבל יהיה מותר למכור את הדבר הניסי וליהנות מהכסף, שכן אין האדם נהנה ישירות ממעשה הנס. בכך הסביר

⁹ עיני שמואל (רובין, שבת כא ע"ב ד"ה אך גוף); הרב יצחק מאיר אלטר מגור (ספר הזכות, פרשת בשלח); פרדס יוסף (שמות טז, ד ד"ה ובס' הזכות). אך מדובר על איסור דרבנן, ראו: הרב שלמה קלוגר (ספר החיים, ה' חנוכה סימן תרע סעיף א ד"ה ועיין); שדי חמד (ח"א פאת השדה מערכת האלף אות פז).

¹⁰ טהרת המים (מערכת ה אות יג); גיליוני הש"ס (תענית כד ע"ב); מצפה איתן (מנחות סט ע"ב ד"ה תוס'); שו"ת מחנה חיים (ח"ב חו"מ סימן יט ד"ה וא"כ לכאורה) וסיים שהוא איסור דרבנן.

¹¹ תענית (כ ע"ב).

¹² מצפה איתן (תענית כד ע"ב ד"ה גמ'); שדי חמד (מערכת האלף כללים אות שפ).

¹³ גיליוני הש"ס (תענית כד ע"ב).

¹⁴ שמות (טז, טו).

¹⁵ מדבר קדמות (מערכת מ אות ג): "מן מעשה ניסים, והוא ראשי תיבות מן".

¹⁶ מדרש (שמות רבה, פרשת וארא פרשה ט סימן י).

¹⁷ ראבי"ע (שמות ז, כד).

¹⁸ שפתי צדיק (פרשת וארא אות כה).

¹⁹ מקראי קודש (חנוכה סימן ז אות ב).

²⁰ שו"ת מחנה חיים (ח"ב חו"מ סימן יט).

²¹ החיד"א (מדבר קדמות, מערכת מ אות ג; דבש לפי, מערכת ה אות כה).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

הרב שלמה קלוגר²² את נס השמן של אלישע שהאישה נהנתה ממכירת השמן, כדברי אלישע: "וַיֹּאמֶר לְכִי מִכְרִי אֶת הַשֶּׁמֶן וְשָׁלְמִי אֶת נַשְׁיָךְ"²³. ובכך יש להסביר את הנאת בני ישראל את הנס במכת דס, כי הם מכרו את המים ונהנו מהכסף ולא מהמים עצמם.

הסבר נוסף, כיצד בני ישראל נהנו מהמן שהוא מעשה ניסים, הציע החיד"א²⁴. לדבריו, במקרה בו האדם נמצא בשעת הדחק ובפיקוח נפש שאין לו מה לאכול מותר לו ליהנות ממעשה ניסים.

לאור הסבר זה נבין את הנס שנעשה ב'גפן שלמה'. מדובר על גפן זהב שהייתה בפתח ההיכל במקדש, ובימי בית ראשון אירע נס שהגפן הייתה מוציאה אשכולות ענבים מזהב 'מהם הייתה פרנסה לכהנים'²⁵. וקשה, כיצד הותר לכהנים ליהנות ממעשה ניסים זה? על כך עונה בתפארת ישראל²⁶, שמדובר על כהנים עניים ולכן הם יכלו ליהנות ממעשה הנס משום שעת הדחק.²⁷

בכך ניתן להסביר אירוע ייחודי שנעשה לרבי שמעון בן חלפתא, שהיה הולך בדרך ובוא מולו אריות. אמר רבי שמעון את הפסוק 'הכפירים שואגים לטרף', ונעשה נס וירדו מן השמים שתי חתיכות בשר, אחד לאריות ואחד לרבי שמעון שאכל בשר זה בהנאה.²⁸ גם כאן מסביר החיד"א²⁹, כיון שרבי שמעון היה עני מרוד³⁰ ולא היה לו מה לאכול הוא יכול ליהנות מן הנס.

אפשרות נוספת ליהנות ממעשה ניסים היא בכך שהאדם עברו נעשה הנס לא ייהנה אלא אחרים ייהנו מהנס שנעשה עבורו.³¹ יתכן וזו הייתה כוונתו של אלעזר איש בירתא שאמר לבת שלו: 'העבודה, הרי הן הקדש עליך ואין לך בהן אלא כאחד מעניי ישראל', היינו לך אסור ליהנות כי הנס נעשה עבורך, אך לאחרים מותר יהיה ליהנות.³²

אחת הראיות לכך היא מאברהם אבינו שנלחם במלחמת המלכים בה ניצח באמצעות נס שזרק עליהם עפר וקש שנהפכו לחיצים,³³ ולאחר הניצחון לא הסכים אברהם לקחת מאומה ממלך סדום אבל כן הסכים שהנערים שלחמו איתו יקחו מהשלל:

וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל מֶלֶךְ סְדֻם... אִם מְחוּט וְעֵד שְׂרוּץ נָעַל וְאִם אֶקַח מִכָּל אֲשֶׁר לִי... בְּלִעְדֵי רַק אֲשֶׁר אֶכְלוּ הַנְּעָרִים וְחֵלֶק הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָלְכוּ אִתִּי עִנֵּר אֲשָׁפֵל וּמִמָּרָא הֵם יִקְחוּ חֵלֶקם.³⁴

הסיבה לכך, מסביר הרב חיים סופר³⁵, כי האיסור ליהנות ממעשה ניסים הוא למי שנעשה לו הנס, אבל הנערים להם לא נעשה הנס מותר ליהנות.

בכך הוא מסביר³⁶ גם את דברי משה ואהרן לבני ישראל בזמן שהוציאו להם מים מן הסלע: "הֲמֵן הַסֵּלַע הָזֶה נּוֹצֵיא לָכֶם מַיִם"³⁷. כלומר, "לכם נוציא מים ולא לנו למשה ואהרן... שאין נהנים ממעשה נס".

²² ספר החיים (ה' חנוכה סימן תרע סעיף א ד"ה ועיין).

²³ מלכים (ב, ד, ז).

²⁴ החיד"א (דבש לפי, מערכת ה אות כה). ראו גם: שדי חמד (ח"א מערכת האלף כללים אות שפ).

²⁵ יומא (כא ע"ב; לט ע"ב); ירושלמי (יומא פ"ד ה"ד). במידות (פ"ג מ"ח) מתואר שהמתנדבים היו תולים על הגפן אשכולות וגרגירי זהב, אך זה היה בבית שני. ראו: יעב"ץ (יומא כא ע"ב ד"ה מיני); "מקצת ומעין זה הפלא נמצא גם היום במחוז טאקיע, לפעמים מוצאים גרגירי זהב תוך הענבים הגדלים שם, ואף חוטי זהב גדלים על גביהם מבחוץ. כך הגידו לי גברי רברבי בני סמכא שראו בעיניהם".

²⁶ תפארת ישראל (מידות פ"ג מ"ח יכן אות פב).

²⁷ בגילויי הש"ס (תענית כד ע"ב ד"ה מהא לא) הסביר שמדובר על נס הנעשה לרבים. להסבר נוסף, ראו: אור שמח (הוספות בסוף ספר זמנים, הוצאת פרנקל עמוד 182).

²⁸ סנהדרין (נט ע"ב).

²⁹ מראית העין (סנהדרין נט ע"ב). ראו גם: מהרש"א (סנהדרין נט ע"ב חידושי אגדות ד"ה הכפירים).

³⁰ מדרש (שמות רבה, פרשת פקודי פרשה נב סימן ג).

³¹ מחזיק ברכה (או"ח סוף סימן תרעז); מהר"ץ חיות (בבא מציעא קיד ע"ב).

³² יד דוד (תענית כד ע"ב ד"ה רש"י אלא).

³³ מדרש (בראשית רבה, פרשה מג סימן ג); סנהדרין (קח ע"ב).

³⁴ בראשית (יד, כב-כד).

³⁵ שו"ת מחנה חיים (ח"ב חו"מ סימן יט ד"ה אחר).

³⁶ שו"ת מחנה חיים (ח"ב חו"מ סימן יט ד"ה וכן נראה).

³⁷ במדבר (כ, י).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

הבחנה מעניינת הציע הבן איש חי.³⁸ לדבריו יש להבחין בין נס שניכר במציאות כמו הנס שאירע לאלעזר איש בירתא שכל המחסן התמלא חיטים, שאין ליהנות מהם, לבין נס שאינו ניכר ונראה במציאות כמו הנס שעשה אליהו הנביא לאישה הצרפית³⁹ שהשמן והקמח לא נגמרו: "בַּד הַקָּמַח לֹא תִכְלֶה וְצִפְחַת הַשֶּׁמֶן לֹא תִחְסָר",⁴⁰ מנס כזה ניתן ליהנות שכן הוא מלוּבש בטבע.⁴¹

לאור הבחנה זו הוא עונה על שאלת השותפים בשמן, שהשאלה הייתה למי שייך השמן ולא נשאלה השאלה העקרונית האם מותר בכלל ליהנות ממנו, הרי הוא מעשה ניסים? לדבריו, נס ריבוי השמן של השותפים דומה לריבוי השמן אצל האישה הצרפית, שכל פעם שלוקחים מהכד הוא לא נחסר, וזהו נס שלא ניכר ונראה כל-כך ולכן מותר ליהנות ממנו. בכך ניתן להסביר גם את הנס שאירע לביתו של רבי חנינא בן דוסא, שהדליקה נרות שבת בחומץ והמשיכו לדלוק עד מוצאי-שבת שנהנו מהם להבדלה,⁴² שכן מדובר על נס שלא ניכר במציאות ומותר ליהנות ממנו.

³⁸ בן יהוידע (תענית כד ע"א ד"ה שם העבודה).

³⁹ מלכים (א פרק יז).

⁴⁰ מלכים (א, יז, יד).

⁴¹ ראו: הרב משה סופר (תענית כד ע"א ד"ה אלעזר; תורת משה במדבר, שיר מעון, בהעלותך ד"ה היד).

⁴² תענית (כה ע"א).